

D66

progressieve participatie

een voorstel voor betere burgerparticipatie in Den Haag

een initiatiefvoorstel van

Marjolein de Jong en Rachid Guernaoui

I. Inleiding en probleemanalyse

Meedoen of niet?

Komt er hoogbouw in Scheveningen? Mogen winkels op zondag open? Worden er meer fietspaden aangelegd of meer rijstroken voor auto's? Hoe kan het zwerfvuil in mijn straat beter worden aangepakt? Komen er in mijn wijk meer parkeerplaatsen of extra speelplekken? Hoe zit het met de cruiseterminal en mijn invloed op of die er al of niet komt? Allemaal vragen die leven in Den Haag en onder Hagenaars. Het college wil graag dat de burger over al deze onderwerpen meepraat. Meedoen is het motto. Hagenaars willen meepraten en hebben ook een mening over hoe het beter kan in hun straat, wijk en stad.

Helaas komen veel 'meedoeners' van een koude kermis thuis. Ze worden niet gehoord, maar geïnformeerd. Er wordt wel geluisterd, maar er wordt niet(s) meegedaan. Bijvoorbeeld bij Kijkduin, waar door verschillende groepen een stevig onderbouwd plan werd ingediend over de toekomst van Kijkduin, maar waarbij van meet af aan duidelijk was dat aan de gemeentelijke plannen amper te tornen valt. Of de procedureel nevelige gang van zaken rond de bouw van Europol. Maar ook: plannen waarvan de Hagenaar wel mag laten weten wat hij ervan vindt, maar die niet bij de betrokkenen bekend zijn.

Dat dit een breed gedragen gevoel is, blijkt uit de grote kritiek die maatschappelijke en bewonersorganisaties, evenals particulieren op het samen- en/of inspraakproces hebben gehad de afgelopen jaren. De gemeente heeft deze geluiden te veel en te vaak afgedaan onder de noemer 'we kunnen niet iedereen tevreden houden'. Dat roept bij D66 het gevoel op dat de inwoners van Den Haag niet voldoende serieus worden genomen. Dat is een rare reactie, zo niet een bestuurlijke doodzonde. De gemeente zou toch in staat moeten zijn zich een genuanceerd en afgewogen beeld te vormen van het maatschappelijk draagvlak, de waarde en de legitimiteit van wijk-, buurt- en burgerinitiatieven en opvattingen.

Tegelijkertijd worden Hagenaars overspoeld met een vloed aan gemeentelijke plannen, waardoor overleg tussen maatschappelijke organisaties, tijd voor (gezamenlijke) standpuntbepaling en een effectieve communicatie richting het gemeentebestuur onder hoge druk zijn komen te staan. Het gevoel ontstaat zo dat het gemeentebestuur haar plannen er door probeert te drukken. Ook dit resulteert in verlies van draagvlak voor (toekomstige) plannen en verlies van vertrouwen in de gemeente als betrouwbare partner. Dat dit probleem niet alleen in Den Haag speelt, blijkt uit het feit dat de nationale ombudsman een grootschalig onderzoek naar inspraak op gemeentelijk niveau is gestart.

De gemeentelijke houding en plannensnelheid hebben al met al geleid tot een keur aan frustraties, juridische conflicten, oponthoud en gevoelsmatige afstand tussen

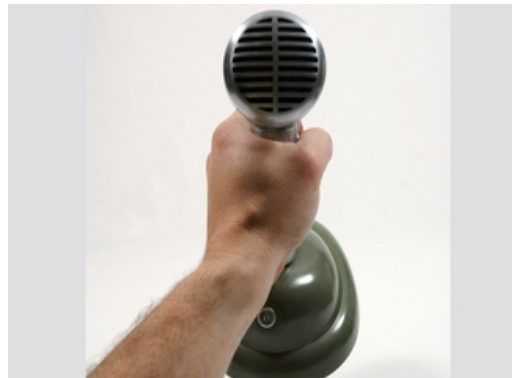
inwoners en stadsbestuur. Dat laatste verontrust de initiatiefnemers van dit voorstel nog het meest: De burger heeft het idee volstrekt niet serieus genomen te worden. Óf men wordt geconsulteerd in een abstract stadium (zoals de structuurvisie, of een masterplan), waarin niemand begrijpt welke waarde de inspraak heeft of wat er mee gebeurt. Óf men wordt behandeld als nimby¹-querulant (zoals bij een stedenbouwkundig plan, bestemmingsplan, of bouwplan). Óf men wordt helemaal niet gehoord (zoals bij een uitgangspuntennota).

Het past hier om op te merken dat we in het hierboven geschetste proces uitgaan van een serieuze insteek van de Haagse burger. Een insteek waarbij ook het algemeen belang in het vizier is. In de praktijk zien we dat veel Hagenaars die verwachting waarmaken.

Spelregels en verwachtingenmanagement schieten tekort

Er bestaan niettemin democratische spelregels: De gemeente Den Haag heeft op dit moment een inspraak- en samenspraakverordening (zie bijlage 2) waarin de kaders en spelregels voor het 'meedoen' zijn vastgelegd. Deze verordening biedt echter in zijn huidige vorm te weinig houvast voor de gemiddelde Hagenaar en geeft weinig aanleiding tot het samen (gemeente en burger) verantwoordelijkheid nemen. Een aanpassing en/of betere inrichting en uitwerking van deze verordening is noodzakelijk.

Volgens D66 ligt de kern van het probleem in verwachtingenmanagement; doordat de spelregels onduidelijk zijn of onhelder gecommuniceerd worden, schept het college van Burgemeesters & Wethouders een verwachting bij de Hagenaar die vervolgens enthousiast meedoet en meedenkt – om uiteindelijk te merken dat er met zijn input niet of nauwelijks iets wordt gedaan. De gemeente moet helder en transparant over haar intenties en ambities durven zijn en duidelijk aangeven wat de speelruimte van de in-/samensprekers is.

II. Oplossingsrichting

Wél meedoen

Het is beter de inwoners van Den Haag veel meer in een vroeg planstadium over doelen en over uitgangspunten te laten participeren. En men moet hen (vervolgens) ook duidelijk te maken dat inspraak vaak niet gaat over de vraag of een bepaald

---

¹ Dit is een acroniem van het Engelse Not In My Back Yard (niet in mijn achtertuin). Het begrip wordt in de ruimtelijke ordening gebruikt om aan te duiden dat veel mensen wel gebruik willen maken van voorzieningen, maar er geen hinder van willen ondervinden.

beleidsdoel moet worden gerealiseerd, maar slechts over de vraag *hoe* dat doel moet worden gerealiseerd.

Dat politici en ambtenaren geen monopolie hebben op het bedenken van (de beste) oplossingen, is inmiddels wel duidelijk. D66 gelooft in het benutten van de creativiteit en betrokkenheid van de inwoners van de stad. Wanneer burgers zelf aan het begin staan van ontwikkelingen en daar ook aan kunnen bijdragen, ontstaan er bovendien gedeelde belangen en gezamenlijke verantwoordelijkheden. Dat is volgens D66 de essentie van participatie. In een vroeg stadium met participatie beginnen, zorgt voor een breder draagvlak en minder tegenstand in een later stadium. En door vooraf en gedurende de rit de spelregels helder te communiceren, voorkom je teleurstelling en frustratie.

Het college maakt op dit moment niet goed duidelijk wanneer, waar, waarop en door wie inspraak kan plaatsvinden, en hoe zij daarmee om zal gaan. Door dit probleem te onderkennen, ontstaat de oplossing bijna vanzelf: *duidelijke en zuivere spelregels voor participatie!*

Uitgangspunten voor participatie en de participatieladder

Aan de hand van de tien uitgangspunten (paragraaf III) leggen we uit waar de kansen en bedreigingen rond participatie liggen. Als deze wijzigingen ter harte worden genomen, verbetert het participatieproces.

In de participatieladder (bijlage 1), zoals ontwikkeld door het Instituut voor Publiek en Politiek, staan een zestal gradaties van participatie aangegeven. De ladder is een progressieve participatievorm, waarbij de mate van invloed telkens opschaalt en verandert, afhankelijk van op welke trede van de ladder men zich bevindt. Door de participatieladder te verankeren in de inspraak- en samenspraakverordening worden de spelregels duidelijker en beter.

Of je daarbij de termen “samenspraak” en “inspraak” moet inwisselen voor een nieuwe terminologie, laten wij over aan het college. We merken wel op dat vooral de combinatie van de termen bijdraagt aan de nu heersende (gevoelens van) onduidelijkheid bij het hele participatieproces. Ook kan de ladder gebruikt worden om een indicatie te geven aan allerhande initiatieven en voorstellen vanuit de stad, zodat de initiatiefnemers weten waar zij staan. De participatieladder helpt zo het college en de Hagenaar, maar ook de gemeenteraad om daadwerkelijk samen het beste uit de stad te halen.

III. Uitgangspunten voor participatie

1. Participatie staat of valt met een goede voorbereiding

Overheden zijn bang dat participatie leidt tot vertraging in procedures en tot kwaliteitsverlies. Dat is onjuist. Vroeg en goed voorbereid beginnen zorgt voor breder draagvlak en minder tegenstand in een later stadium. Wanneer burgers zelf aan het begin staan van ontwikkelingen en daar ook aan kunnen bijdragen, ontstaan er

gedeelde belangen en gezamenlijke verantwoordelijkheden. Bovendien zijn de bijdragen van burgers in de praktijk juist vaak van een goed kwalitatief niveau.

2. Participatie is vertrouwen op de eigen kracht van mensen

De kennis en kunde van burgers zijn een uitstekende aanvulling bij planvorming. Goed gebruik hiervan stimuleert een betrokken maatschappij. Soms betekent het, dat ontwikkelingen anders gaan dan bedacht, maar ook dat de gemeente en de politieke partijen worden gestimuleerd, met stevige en heldere visies te komen ten einde mensen te overtuigen. De overheid moet flexibel genoeg zijn om gelegenheidscoalities van burgers te herkennen en ook daadwerkelijk het gesprek met hen aan te gaan. Ideeën moeten worden beoordeeld op de kwaliteit, niet op van wie ze afkomstig zijn.

3. Participatie is afhankelijk van open communicatie

Maak zo snel mogelijk duidelijk wat de reikwijdte en de bandbreedte van de participatie is. Door dit verwachtingenmanagement ontstaat er een betrouwbare overheid en worden discussies niet vervuild door kritiek op de werkwijze. Transparantie over het te volgen traject zorgt er voor dat argumenten zoveel mogelijk inhoudelijk kunnen zijn. Communicatie is van groot belang, maar communicatie betekent niet alleen burgers informeren. Het openbaar bestuur moet ook durven leren van de inbreng van burgers, dit kan door goed te luisteren en met de inbreng vervolgens iets te doen; overnemen of beargumenteerd afwijzen.

4. Participatie vereist maatwerk

Participatie kan op veel verschillende manieren. De gemeente moet een participatieladder (zie bijlage 1) opstellen zodat bij elk doel de juiste participatie wordt gevolgd. Burgers weten dan of zij alleen worden geïnformeerd of dat er een zwaardere vorm van participatie mogelijk is, zoals co-productie, meebeslissen of zelfbeheer. Elke vorm van participatie vergt zijn eigen aanpak en instrumenten; de overheid moet in elk concreet geval van participatie aangeven welke vorm van participatie zij wil toepassen en waarom. Wees als gemeente en als gemeenteraad transparant en eerlijk over de mogelijkheden en onmogelijkheden van participeren.

5. Participatie is levendig

Participatie is meer dan een verordening of een participatieparagraaf. Participatie doe je met mensen en liefst zo vroeg mogelijk. Organiseer daarom bijvoorbeeld wijkconferenties om samen met burgers ontwikkelingen en uitdagingen in kaart te brengen. Doe dit stadsbreed of met een specifiek onderwerp. De nota "Welzijn in de Wijk" is hier een mooi voorbeeld van, net zoals de steeds vaker plaatshebbende werkbesprekingen met stakeholders, die de raadscommissies houden.

6. Participatie is ook toepasbaar via internet

Internet en nieuwe media scheppen nieuwe kansen om burgers meer, massaler en directer te betrekken bij beleidsvorming. Den Haag moet meer gebruik maken van de mogelijkheden op dat terrein. Interactieve besluitvorming en informatie uitwisseling kunnen bijdragen aan het beter bereiken van burgers.

7. Participatie is constant in ontwikkeling

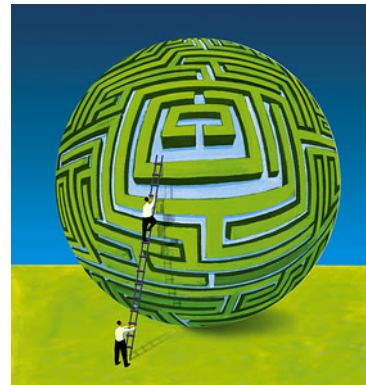
Participatie is een organisch proces, dus zullen er telkens weer nieuwe en innovatieve manieren worden bedacht om burgers mee te laten doen bij ontwikkelingen. Belangrijk is om te leren van deze initiatieven en deze te plaatsen binnen het raamwerk van participatie.

8. Participatie heeft soms een bemiddelaar nodig

Bestuurders, volksvertegenwoordigers en burgers moeten erkennen dat niet iedereen altijd even tevreden is. Participatie betekent ook dat standpunten kunnen blijven verschillen. Belangrijk is dat blijvende meningsverschillen niet leiden tot gevoelens van onvrede of het verbreken van samenwerking en communicatie. Een bemiddelaar kan de rol van objectieve scheidsrechter binnen het proces vervullen. Stel daarom onafhankelijke tussenpersonen in om participatietrajecten te begeleiden en te bemiddelen wanneer dat nodig is.

9. Participatie is ook gedeelde verantwoordelijkheid

De gemeente heeft in een snel veranderende samenleving nieuwe rollen gekregen. Niet langer is de gemeente tegelijk bedenker, opdrachtgever en uitvoerder van plannen. Toch is de gemeente vaak wel het eerste aanspreekpunt wanneer ontwikkelingen niet gaan zoals gewenst. Participatie betekent gedeelde verantwoordelijkheid. Een verantwoordelijkheid die ook gedeeld moet worden door externe partijen, zoals ontwikkelaars en maatschappelijke organisaties. Ook zij zullen zich moeten verbinden aan het participatie proces en ook zij zullen lering moeten trekken uit de inbreng van hun klanten.

10. Participatie is vooral investeren

Participatie kost menskracht, besliskracht, energie en geld. Het levert ook veel op, draagvlak, betere plannen en een betrokken samenleving. Wees niet zuinig, maar durf te investeren in burgerparticipatie. Bovendien kan een goed participatieproces veel kosten (zoals de kosten van juridische procedures) voorkomen.

IV. Financiële paragraaf

Dit voorstel heeft, voor zover wij kunnen overzien, geen financiële consequenties.

V. Conclusie

Door uitgangspunten voor participatie vast te stellen en door gebruik van de participatieladder schep je meer duidelijkheid over de spelregels en ontstaat een basis voor aanpassing van de samenspraakverordening.

D66 realiseert zich dat zij met dit plan niet in een klap de in de inleiding geschetste problematiek oplost. Wel is zij ervan overtuigd dat - als de gemeente én de Hagenaar dit model omarmen - het een grote stap in de goede richting betekent. Dat vraagt overigens niet alleen een aanpassing van de (houding van) de gemeente, maar vraagt ook verantwoordelijkheid van de burger. Slechts als men beseft dat er geen tegenstelling is tussen overheid en burger, kan er een gezamenlijke bereidheid ontstaan om te werken aan een betere samenleving. Op die manier beklimmen overheid en bevolking samen de ladder naar een betere participatie.

Dictum

De gemeenteraad van Den Haag, gezien het initiatiefvoorstel “Progressieve participatie, een voorstel voor betere burgerparticipatie in Den Haag” van de fractie van D66

Besluit:

Het college te verzoeken:

- I. De huidige inspraak- en samenspraakverordening aan te passen met gebruik van de participatieladder uit dit initiatiefvoorstel (bijlage 1)
- II. Hiertoe een voorstel te doen aan de Raad.

Aldus besloten in de vergadering van .....

Burgemeester

Griffier

Bijlage 1

De participatieladder

A. Informeren

Politiek en bestuur bepalen zelf de agenda voor besluitvorming en houden betrokkenen hiervan op de hoogte. Zij maken geen gebruik van de mogelijkheid om betrokkenen een inbreng te geven in de beleidsontwikkeling.

Rol participant: toehoorder.

B. Raadplegen

Politiek en bestuur bepalen in hoge mate zelf de agenda, maar zien betrokkenen als gesprekspartners bij de ontwikkeling van beleid. De politiek verbindt zich echter niet aan de resultaten die uit de gesprekken voortkomen.

Rol participant: geconsulteerde.

C. Adviseren

Politiek en bestuur stellen in beginsel de agenda samen, maar geven betrokkenen gelegenheid om problemen aan te dragen en oplossingen te formuleren, waarbij deze ideeën een volwaardige rol spelen in de ontwikkeling van beleid. De politiek verbindt zich in principe aan de resultaten, maar kan bij de uiteindelijke besluitvorming hiervan (beargumenteerd) afwijken.

Rol participant: adviseur.

D. Coproduceren

Politiek, bestuur en betrokkenen komen gezamenlijk een agenda overeen, waarna samen naar oplossingen gezocht wordt. De politiek verbindt zich aan deze oplossingen met betrekking tot de uiteindelijke besluitvorming.

Rol participant: samenwerkingspartner.

E. (Mee)beslissen

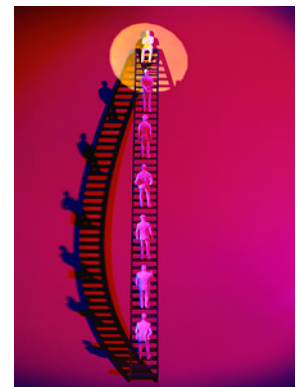
Politiek en bestuur laten de ontwikkeling van en de besluitvorming over het beleid over aan de betrokkenen, waarbij het ambtelijk apparaat een adviserende rol vervult. De politiek neemt de resultaten over, na toetsing aan vooraf gestelde randvoorwaarden.

Rol participant: medebeslisser.

F. Zelfbeheer

Groepen nemen zelf het initiatief om in eigen beheer voorzieningen tot stand te brengen en te onderhouden. Politiek en bestuur zijn hier niet bij betrokken.

Rol participant: initiator en regiehouder.

Bron: Instituut voor Publiek en Politiek

Bijlage 2

Huidige Inspraak- en samenspraakverordening gemeente Den Haag (2006), RIS 144827

HOOFDSTUK 1

Inspraak

Artikel 1

Begripsomschrijvingen

De verordening verstaat onder:

- a. inspraak: inspraakgerechtigden de mogelijkheid geven om hun mening over een gemeentelijk beleidsvoornemen kenbaar te maken;
- b. inspraakprocedure: de wijze waarop aan de inspraak gestalte wordt gegeven;
- c. beleidsvoornemen: het voornemen van het bestuursorgaan tot het vaststellen of wijzigen van beleid;
- d. samenspraak: het op interactieve wijze betrekken van belanghebbenden en eventueel anderen bij de ontwikkeling van gemeentelijk beleid;
- e. samenspraakprocedure: de wijze waarop aan de samenspraak gestalte wordt gegeven.
- f. belanghebbende: degene wiens belang rechtstreeks bij een besluit betrokken is.

Artikel 2

Onderwerp van inspraak

1. Het betrokken bestuursorgaan besluit t.a.v. zijn eigen bevoegdheden of inspraak wordt verleend; over inspraak ter voorbereiding van een raadsvoorstel van het college of de burgemeester besluit het college dan wel de burgemeester.
2. Inspraak wordt altijd verleend indien de wet of een verordening daartoe verplicht.
3. Geen inspraak wordt verleend:
  - a. ten aanzien van ondergeschikte herzieningen van een eerder vastgesteld beleidsvoornemen;
  - b. indien inspraak bij of krachtens wettelijk voorschrift is uitgesloten;
  - c. indien sprake is van uitvoering van hogere regelgeving waarbij het bestuursorgaan geen of nauwelijks beleidsvrijheid heeft;
  - d. betreffende de begroting, de tarieven voor gemeentelijke dienstverlening en belastingen bedoeld in hoofdstuk XV van de Gemeentewet;
  - e. Ten aanzien van voorgenomen benoemings- en aanstellingsbesluiten.

Artikel 3

Inspraakgerechtigden

1. Inspraak wordt verleend aan belanghebbenden.
2. Het bestuursorgaan kan bepalen dat ook aan anderen dan belanghebbenden de gelegenheid wordt geboden hun zienswijze naar voren te brengen.

Artikel 4

Inspraakprocedure

1. Op inspraak is de procedure van afdeling 3.4. van de Algemene wet bestuursrecht (Awb) van toepassing.
2. Het bestuursorgaan kan voor een beleidsvoornemen een andere inspraakprocedure vaststellen.

Artikel 5

Eindverslag inspraakprocedure

1. Ter afronding van de inspraak maakt het bestuursorgaan een eindverslag op.
2. Het eindverslag bevat in elk geval:
  - a. een overzicht van de gevolgde inspraakprocedure;
  - b. een weergave van de zienswijzen die tijdens de inspraak mondeling of schriftelijk naar voren zijn gebracht;
  - c. een reactie op deze zienswijzen, waarbij met redenen omkleed wordt aangegeven op welke punten al dan niet tot aanpassing van het beleidsvoornemen wordt overgegaan.
3. Het bestuursorgaan maakt het eindverslag op de gebruikelijke wijze openbaar.
4. De burgemeester vermeldt het eindverslag in zijn burgerjaarverslag.

HOOFDSTUK 2

Samenspraak

Artikel 6

Onderwerp van samenspraak

Het betrokken bestuursorgaan besluit ten aanzien van zijn eigen bevoegdheden of een samenspraakproces wordt aangegaan; over samenspraak ter voorbereiding van een raadsvoorstel van het college of de burgemeester besluit het college dan wel de burgemeester.

Artikel 7

Samenspraakgerechtigden

1. Samenspraak wordt verleend aan belanghebbenden.
2. Het bestuursorgaan kan bepalen dat ook aan anderen dan belanghebbenden de gelegenheid wordt geboden deel te nemen aan een samenspraakprocedure.

Artikel 8

Samenspraakprocedure

1. Het verantwoordelijke bestuursorgaan besluit bij iedere samenspraak expliciet over de volgende punten:
  - a. het exacte onderwerp en de speelruimte van de samenspraak;
  - b. het doel van de samenspraak;
  - c. de schaal waarop de samenspraak speelt;
  - d. wie samenspraakgerechtigd zijn;
  - e. de status van de inbreng van de deelnemers aan de samenspraak;
  - f. inrichting van het samenspraakproces;

h. begroting van de kosten van de samenspraak.

2. Het betrokken bestuursorgaan maakt voorafgaand aan de samenspraakprocedure het voornemen hiertoe bekend op de voor die samenspraak gepaste wijze. In deze kennisgeving wordt ingegaan op de in het eerste lid, onder a t/m f, bedoelde punten. Volstaan kan worden met het vermelden van de zakelijk inhoud.

Artikel 9

Eindverslag samenspraakprocedure

1. Ter afronding van de samenspraak maakt het bestuursorgaan een eindverslag op.
2. Het eindverslag bevat in elk geval:
  - a. een overzicht van de gevolgde samenspraakprocedure;
  - b. een weergave van de inbreng van degenen die hebben deelgenomen aan de samenspraak;
  - c. een reactie van het bestuursorgaan op de inbreng als bedoeld onder b, waarbij met redenen omkleed wordt welke punten al dan niet van invloed zullen zijn op het beleidsvoornemen;
3. Het bestuursorgaan maakt het eindverslag op de gebruikelijk wijze openbaar.
4. De burgemeester vermeldt het eindverslag in zijn burgerjaarverslag.

HOOFDSTUK 3

Algemene bepalingen

Artikel 10

Inwerkingtreding

Deze verordening treedt in werking met ingang van de achtste dag na die van haar bekendmaking.

Artikel 11

Intrekking oude verordening

De Algemene Inspraakverordening Den Haag (nr. 15/1994) wordt ingetrokken.

Artikel 12

Overgangsrecht

Indien vóór de inwerkingtreding van deze verordening is besloten om inspraak te verlenen, gelden voor die inspraakprocedure de bepalingen van de Algemene Inspraakverordening Den Haag (nr. 15/ 1994).

Artikel 13

Citeertitel

De verordening wordt aangehaald als 'Inspraak- en samenspraakverordening gemeente Den Haag'.

Colofon

Over D66 Den Haag

D66 houdt van Den Haag. We willen onze stad mooier, leefbaarder en veiliger maken. Daarom voeren we ook in deze raadsperiode (2006-2010) stevig en constructief oppositie. U kunt van ons in de raad een doordacht oppositiebeleid verwachten. Toetsend en opbouwend waar het kan, maar hard en kritisch waar het nodig is.

Wij geloven in het benutten van de creativiteit en betrokkenheid van de inwoners van de stad. Dat de politici en de ambtenaren geen monopolie hebben op het bedenken van de beste oplossingen, is inmiddels wel duidelijk. Wij vinden dat mensen zelf verantwoordelijk zijn voor de samenleving waarin ze leven. Mensen zijn daartoe namelijk heel goed in staat. Dit is onze overtuiging en de enige manier om er in de toekomst voor te zorgen dat we prettig met elkaar leven in deze prachtige stad. De stad is van jou!

Redactie

Dit initiatiefvoorstel is tot stand gekomen met medewerking van:

- De werkgroep “Invloed op je leefomgeving” van de afdeling D66 Den Haag
- Marjolein de Jong, raadslid D66 Den Haag
- Rachid Guernaoui, raadslid D66 Den Haag
- Daniëlla Magermans, beleidsmedewerker D66 Den Haag
- Martijn Bordewijk, beleidsmedewerker D66 Den Haag

Bronnen

www.publiek-politiek.nl

www.d66.nl

www.wikipedia.nl

“De burger in de ketens”, Verslag van de Nationale ombudsman over 2008, Den Haag 2008

Afbeeldingen

www.photolibrary.com (royalty free images)

Drukwerk

Drukkerij Quantes, Laan van Zuid Hoorn 60, Rijswijk, www.quantes.nl

ISO milieugecertificeerd

Contactinformatie

D66 gemeenteraadsfractie Den Haag
Spui 70, kamer A 03.24
2511 BT Den Haag

T: 070 – 353 37 28
M: d66@denhaag.nl
W: www.d66denhaag.nl